

УДК 82.161.2'04.09-05

**УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК ТА ІМПЕРСЬКИЙ САНОВНИК: ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМИН
М. КОСТОМАРОВА ТА КИЇВСЬКОГО ЦИВІЛЬНОГО ГУБЕРНАТОРА І. ФУНДУКЛЕЯ***Ігор Коляда*

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Україна, 03037, м. Київ, вул. Освіти, 6
e-mail: kolyada.i.a.1968@gmail.com

Микола Костомаров (1817-1885) – громадський діяч, історик, публіцист, автор багатотомного видання «Російська історія у життєписах її найголовніших діячів», дослідник соціально-політичної й економічної історії Росії та України, яку він називав Південною Руссю та Південним краєм. У Костомарові вдало поєдналися вчений, мислитель і майстер слова, що забезпечило йому не лише одне з перших місць серед російських і українських істориків, але й широку популярність серед читачів [10, с. 2]. Питання ж взаємин між М. Костомаровим і представниками імперської чиновницької системи є важливим у дослідженні життя та діяльності Миколи Івановича, зокрема у просопографічному контексті, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Одним із таких аспектів цієї проблеми є історія взаємин М. Костомарова з київським цивільним губернатором І. Фундуклеєм.

Новизна заявленої теми зумовлена її практично нерозробленістю у науковій літературі. Досі поза увагою дослідників перебуває ця сторінка наукової спадщина видатного харківського вченого. Так, окреслена проблема частково висвітлюється у студіях: О. Гончар [5], В. Ковалинський [9], І. Коляди [10], Ю. Пінчука [15].

Важливими дослідженнями з проблеми, яку ми розглядаємо, взаємини між київським цивільним губернатором І. Фундуклеєм і М. Костомаровим, є матеріали вміщені в енциклопедичних і довідкових виданнях. Зокрема, в енциклопедичному довіднику «Микола Костомаров: віхи життя та творчості» [20], висвітлено основні віхи творчого та життєвого шляху Миколи Івановича, розглянуто твори вченого, періодичні та неперіодичні видання, в яких він публікував свої студії, найважливіші населені пункти, місцевості та регіони, пов'язані з біографією науковця, окреслено сфери та напрями його діяльності.

Досліджуючи питання історії взаємин між М. Костомаровим та І. Фундуклеєм основним джерелом є епістолярій, спогади, щоденники:

К. Яновський «Воспоминания о Н.И. Костомарове» [25], М. Костомаров «Исторические произведения. Автобиография» [12], М. Ге «Киевская первая гимназия в сороковых годах» [4], М. Лесков «Умершее сословие (Из юношеских воспоминаний)» [13], Г. Вашкевич «Из воспоминаний о Николае Ивановиче Костомарове» [3], «Спогади про Т. Шевченка» [21], «Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії. 1814-1861» [22], «Кирило-Мефодіївське товариство» [8].

Світогляд і громадянська позиція видатного вітчизняного вченого історика, громадського діяча та письменника Миколи Івановича Костомарова сформувалися на Слобожанщині, де він народився 4 (16) травня 1817 р. та де після закінчення Харківського університету та здобуття наукового ступеня магістра, розпочав свою наукову, літературну та національнокультурну діяльність. Згодом він домігся службового призначення до Київського учбового округу, яке він пояснював своїм прагненням побувати у тих місцях, які б дозволили йому подальше вивчення історії України, зокрема добу Б. Хмельницького [10, с. 42].

Наприкінці вересня 1844 р. Микола Костомаров погодився обійняти посаду старшого вчителя історії Рівненської гімназії, а вже 13 жовтня 1844 р. він приступив до виконання своїх обов'язків. Рівненська гімназія була типовим середнім навчальним закладом для хлопчиків. В архівних документах є спогади про М. Костомарова-вчителя його колеги К. Яновського, який викладав у Рівненській гімназії у ті роки математику. Характеризуючи вчителя історії, автор вказує, що «Микола Іванович не був схожий на інших вчителів історії: своєю палкою, живою та ясною мовою він захоплював учнів, не дивлячись на те, що викладав свій предмет значно ширше, ніж в підручниках того часу» [25, арк. 1-2].

К. Яновський стверджує, що М. Костомаров був дуже вимогливий до якості знань і «за найменшу помилку у відповіді на запропоноване запитання він у більшості випадків ставив уч-

неві оцінку «0», водночас за одну позитивну відповідь – дві оцінки «5» [25, арк. 3]. На опитування учнів педагог витрачав півгодини кожного уроку (у той час на один урок відводили 1 год. 30 хв.). За вказаний час Микола Іванович встигав перепитати більшу частину вихованців, тому всі вони старанно готувалися до відповідей на запитання стосовно вивченого матеріалу з історії. Таким чином, відзначає автор спогадів, він досягав своїм викладанням блискучих результатів: під час іспитів його учні чудово відповідали на екзаменаційні питання, що пропонувалися, а також вміло передавали хід історичних подій прекрасною зв'язною мовою [25, арк. 4]. Пізніше М. Костомаров в «Автобіографії», згадуючи вчителя математики К. Яновського, пише що був у товариських стосунках з ним [12, с. 465]. Це дає змогу припустити, що вищезгаданий мемуарист добре знав колегу, тому його спогади можуть слугувати цінним історичним джерелом.

2 серпня 1845 р. директор рівненської гімназії Петров одержав від М. Юзефовича повідомлення за № 4014 від 31 липня 1845 р. про переведення Костомарова на вакансію старшого учителя історії до 1-ої гімназії у Київ. Рішення було прийнято 28 червня 1845 р. та наприкінці літа 1845 р. М. Костомаров переїздить до Києва. Микола Іванович продовжує учителювання на посаді викладача історії відомої 1-ої чоловічої київської гімназії. Умови, в яких навчалися вихованці гімназії, характер і зміст їхніх занять, своєрідність відпочинку описав у своїх мемуарах її колишній учень відомий художник-передвижник М. Ге («Київська перша гімназія в сорокові роковини» [4]). Він полишив і спогад про Миколу Івановича: «Микола Іванович Костомаров, – пише М. Ге, – був найулюбленішим вчителем усіх гімназистів. Не було жодного учня, котрий не слухав би його розповідей з російської історії» [4, с. 59]. Колишній учень особливо наголошував на досконалості знань історика, на тому, якими цікавими були уроки. М. Ге називає уроки «духовним святом». Далі він пише, що Миколу Івановича любили і поважали, тому «вчилися в нього з захопленням і радістю» [4, с. 58]. М. Ге зауважував, що такі ж позитивні враження в учнів М. Костомаров викликав, викладаючи у Київському жіночому Зразковому пансіоні Де-Мельян, в якому він почав читати загальну і руську історію із серпня 1845 р. у пансіоні він знайомиться зі своєю майбутньою нареченою і дружиною – Аліною Крагельською [15, с. 96]. Штрих до портрету Костомарова-педагога знаходимо також у мемуарах В. Мордовцевої (дочки одного з приятелів

М. Костомарова, яка з дитинства була знайома із вченим). Розповідаючи про мотиви виникнення взаємної симпатії між А. Костомаровою (тоді Крагельською) і М. Костомаровим, вона писала: «Спочатку вона (Аліна – Авт.) зацікавила його, як непересічна учениця, а вона зацікавилась ним, як блискучим викладачем» [16, с. 99].

28 травня 1846 р. ректор університету св. Володимира, ординарний професор астрології В.Ф. Федоров звернувся до ради університету з пропозицією затвердити на посаді викладача руської історії М. Костомарова. 4 червня 1846 р. на засіданні Ради університету йшлося про балотування М. Костомарова на посаду ад'юнкта по кафедрі руської історії. В архівах зберігся протокол його результатів, який засвідчує, що Микола Іванович одержав 16 виборчих бюлетенів «за» і жодного – «проти». Це підтверджує лист з канцелярії Київського учбового округу за № 4604 від 19 серпня 1846 р. до Ради університету, який, до речі, також перепроводжував диплом М. Костомарова на ступінь магістра. На листі є його власноручна розписка про одержання диплома [15, с. 98]. Микола Іванович неодноразово відзначав, що це був один з найсвітліших і пам'ятних днів у його житті – початок його короткочасної професорської кар'єри. Рада Київського університету св. Володимира затвердила його ад'юнктом кафедри руської історії [10, с. 54]. Мемуари В. Мордовцевої дозволяють скласти уявлення про М. Костомарова – університетського викладача і лектора. «Як професор, – згадує В. Мордовцева, – він чарував і захоплював слухачів своєю блискучою, палкою мовою. Ерудиція його була величезна, завдяки його надзвичайній пам'яті, яка дивувала всіх. Він пам'ятав суцільні сторінки з прочитаного – все і серйозне, й незначне до найменших подробиць. Він умів признаватися у своїх помилках, на що небагато людей здатні» [15, с. 80].

Київський період життя та діяльності М. Костомарова хоч і короткочасний, але став ключовим, як у його професійній кар'єрі, так і життєвому шляху. Перебування М. Костомарова у Києві позначене його участю в роботі Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, яка збирала та видавала історичні документи, що діяла з 1843 р. з ініціативи ректора Київського університету св. Володимира, професора М. Максимовича і за сприянням київського військового, подільського та волинського генерал-губернатора Д. Бібікова та за дозволом міністра внутрішніх справ, при канцелярії генерал-губернатора [10, с. 56-57]. За спогадами випуск-

ника та викладача Київського університету св. Володимира Олександра Ромаповича-Славатинського, у період перебування Д. Бібікова на посаді київського військового, подільського та волинського генерал-губернатора «история с археологией поистине были модными науками: ими увлекалось и киевское чиновничество, и киевский бомонд, ими волеяневолей увлекалось польское дворянство. Все взапуски бросились на поиски в крае памятников старины [9, с. 16]». Розповідаючи, через 50 років після роботи у Київській комісії для розгляду давніх актів, О. Левицький так згадував про любителів та ентузіастів вивчення історії краю: «К числу таких любителей старины принадлежал прежде всего ближайший сотрудник Д. Бибилова по управлению краем Н. Писарев, назначенный председателем новоучрежденной Комиссии. С ним мог поспорить в этом страсти Фундуклей» [9, с. 16].

Перше засідання Київської археографічної комісії відбулося 8 грудня 1843 р. на якому серед вибраних 11 почесних членів був і київський цивільний губернатор – Іван Іванович Фундуклей [9, с. 16].

Іван Іванович Фундуклей народився 13 листопада 1804 р. у Петербурзі. Його батько, грек за національністю, був підприємцем, який наприкінці XVIII ст. переселився до Росії з Константинополя. Фундуклей-старший служив прикажчиком в Єлисаветграді, згодом тримав там тютюнову крамничку та магазин, не доїдав, на всьому заощаджуючи та «наживаючи капітал». Разом з іншими, такими ж новоявленими «капіталістами», заволодів винним відкупом в Одесі. Поступово Фундуклей-батько став найбагатшою людиною Новоросійського краю. Він володів кількома заводами й тисячами десятин землі. Іван Фундуклей, хоч і був сином багатія, виховувався у спартанському дусі і все життя був аскетом. Освіту Іван-молодший отримав у домашніх умовах, ні в якому навчальному закладі не навчався і досить рано, будучи ще семирічним хлопчиком, вступив на державну службу при Комітеті міністрів, а у 1831 р. І. Фундуклей переїхав до батька в Одесу, де прожив шість років, виконуючи обов'язки чиновника з особливих доручень при Новоросійському та Бессарабському генерал-губернаторі графі М. Воронцові. З цієї досить високої у чиновній ієрархії посади і починається просування І. Фундуклея по службі. У 1837 р. Фундуклей отримує чин надвірного радника і дворянський титул, 1838 р. – займає посаду віце-губернатора Волинської губернії, а 12 квітня 1839 р. іменним указом імператора Миколи II призначений на

посаду Київського цивільного губернатора [18, с. 37]. На всіх високих посадах, що їх він займав на своєму віку, дивував людей поєднанням досвіду, особистої простоти та щедрості до нужденних. Заробітної платні посадовець не брав. Фундуклей видавав належні йому кошти як доплати чиновникам своєї канцелярії, аби ті не брали хабарів.

Коли старий Фундуклей помер, син став власником величезних коштів, які зумів примножити. До батьківських володінь він приєднав скляний завод під Чигирином, цукровий завод, що виробляв 78 тисяч пудів цукру на рік, та куплену у графа Воронцова частину маєтку в Гурзуфі, що давала сім тисяч цебер виноградного вина щорічно.

Київський генерал-губернатор Дмитро Гаврилович Бібіков дізнався, що у Житомирі з'явився чиновник-мільйонер, і відразу почав клопотати про його нове призначення. У 1839 р. Фундуклей зайняв почесне місце київського цивільного губернатора. Київська губернія як адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії виникла при першому поділі московської держави на губернії 18 грудня 1708 р. Губернське правління було введено указом 7 листопада 1775 р., а за указами від 16 та 18 вересня 1781 р. Київська губернія реформована на намісництво. Відповідними указами від 30 листопада, 12 та 31 грудня 1796 р. замість Брацлавської губернії затверджена нова Київська, причому придніпровська частина колишньої Київської губернії відійшла до тодішньої Малоросійської, 1802 р. поділеної на Чернігівську та Полтавську. Такий поділ зберігався до 1925 р.

Перебуваючи на посаді київського цивільного губернатора І. Фундуклей зарекомендував себе, як дієвий адміністратор і «господарник». І. Фундуклей приділяв увагу поліпшенню побуту ув'язнених, жертвував гроші лікарням, школам, дитячим притулком, на різноманітні добродійні заходи, сприяв розвиткові освіти, зробив великі пожертви на влаштування першої у Російській імперії жіночої гімназії у Києві, яка відкрилася 1860 р. й отримала назву Фундуклеївської [23, с. 340]. Російський письменник Микола Лесков характеризував його так: «Знаменитий свого роду багатій і добра, лагідна людина». І дійсно, коли Фундуклей прогулювався з улюбленим собачкою київськими вулицями, він поведився не по-губернаторському скромно, намагався бути непомітним і нікому не завдавати турбот. Але городяни легко впізнавали його представницьку фігуру у довгому ватяному пальті під парасолькою та з симпатією про-

воджали поглядами поважного добрягу.

Крім адміністративної діяльності І. Фундуклей, активно займався пошуком [13], зберіганням, описом місцевих старожитностей. Як людина освічена та небайдужа, він цікавився минулим Києва, зокрема археологічними розкопками, які набули тоді великої популярності. Так, київський цивільний губернатор подарував власну колекцію, яка складалася з 537 археологічних знахідок із Київської губернії, Музею мистецтв і старожитностей (підпорядковувався Тимчасовій комісії з розгляду давніх актів) [24, с. 221], а серед видань, які були підготовлені коштом і за безпосередньою участю київського цивільного губернатора варто назвати такі ґрунтовні праці як: «Обозрение Киева в отношении к древностям» (1847 р.), «Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии» (1848 р.), «Статистическое описание Киевской губернии» (1852 р.). Він залучив до цієї роботи М. Максимовича, С. Крижанівського, М. Грабовського, Д. Журавського й інших учених, чиновників, громадських діячів. 10 вересня 1880 р. газета «Киевский листок» писала про роль у виданні та краєзнавчих дослідженнях краю І. Фундуклея: «Это сочинение [мається на увазі «Статистическое описание Киевской губернии» І. Фундуклея. – *І.К.*] издано уже тридцать лет тому назад, но мы смело можем сказать, что подобного добросовестного, дельного и богатого самыми разнообразными статистическими, этнографическими, экономическими данными труда и до настоящего времени нет в русской литературе. Кто знаком с трудностями подобных работ тот оценит всю энергию, знания и ум, необходимые для такого громадного дела. Таким образом, кроме своего значения как администратора, высококачественного человека и благотворителя, И. Фундуклей имеет полное право считаться и одним из выдающихся наших ученых» [6].

Таким чином, будучи почесним членом Київської археологічної комісії, І. Фундуклей став активним співробітником і своєю високою посадою підтверджував значимість її роботи.

До участі у роботі Київської археологічної комісії було залучено відомих наукових і культурних діячів, зокрема закликано до співпраці – П. Куліша, П. Лукашевича, А. Метлинського, Д. Зубрицького. З 1845 р. в її роботі брав участь Т. Шевченко. З 1846 р. активним членом-співробітником цієї комісії стає М. Костомаров. Його діяльність у ній розпочалася з підготовки до видання «Літопису С. Величка», рукопис якого передав до комісії професор Московського університету М. Погодін. Але завершити цієї

справи йому однак не довелося. Микола Іванович був заарештований у справі «Українослов'янського товариства» [15, с. 100].

Саме у період участі М. Костомарова у діяльності Київської археологічної комісії відбулося його знайомство з київським цивільним губернатором І. Фундуклеєм [20, с. 507]. Є достатньо причин стверджувати, що у І. Фундуклея склались приязні стосунки з М. Костомаровим і Т. Шевченком. Вони завжди були бажаними гостями у губернаторському будинку, що знаходився на розі вулиць Інститутської та Єкатеринської (нині це вул. Липська). О. Кониський, біограф і друг Т. Шевченко, так характеризував київського цивільного губернатора: «губернатор Фундуклій, людина освічена, щедра і сам письменник. У його теж збиралися письменники й інші освічені кияни, а між ними бував і Шевченко. І скрізь Шевченка шанували...» [11, с. 214]. Не меншою повагою користувався у київського цивільного губернатора І. Фундуклея молодий університетський професор М. Костомаров, який, як відмічає мемуарист, «користувався безмежною симпатією, викликаною не лише його талантом і знаннями з історії, а й відкритістю, що відчувалася у кожному його слові» і неодноразово бував у будинку губернатора [3, с. 42]. Так, київський цивільний губернатор доручив молодому університетському вченому-історичу рецензування своєї праці «Обозрение Киева в отношении к древностям» [20, с. 507].

40-ві роки ХІХ ст. – це був час, коли окремі ентузіасти, бажаючи зберегти для нащадків пам'ятки української культури, почали збирати історичні документи, народні пісні та перекази. На підставі зібраного створювалися перші праці з історії України, досліджувалися традиції українського народу. Патріотичні почуття поєднувалися при цьому з ідеями європейського романтизму, який спонукав зацікавлення народною культурою. У рамках захоплення молодих інтелектуалів народною культурою розгорнулася боротьба за мову. «Філологічні бунтівники», як назвали їх згодом історики, першими збагнули, що народна мова є одним із головних чинників становлення модерної нації.

У січні 1846 р. група київських славістів (професор Київського університету Микола Костомаров, вчитель з Полтавщини Василь Білозерський, службовець канцелярії київського генерал-губернатора Микола Гулак) складають коло однодумців, яке оформлюється у «Слов'янське товариство святих Кирила і Мефодія». Крім них, до організації мали причетність: письменник, автор української абетки

Пантелеймон Куліш, поет і художник Тарас Шевченко, педагог і журналіст Микола Савич, поет-перекладач Олександр Навроцький, етнограф-фольклорист Панас Маркович, педагог Іван Посяда, поет і публіцист, автор правознавчого трактату «Ідеали держави» Георгій Андрузький, педагог Олександр Тулуб, педагог Дмитро Пальчиков. За підрахунками вчених з товариством підтримували зв'язки близько 100 чоловік. Товариство проіснувало до березня 1847 року. Сам М. Костомаров спочатку мріяв про організацію чисто наукового легального слов'янського товариства, але згодом, під впливом товаришів, зробився навіть автором найважливіших ідеологічних документів Братства – його «Статуту», «Правил», прокламацій та агітаційного твору п.н. «Книги биття українського народу» [15, с. 100].

«Из кружка малороссов выделились и сгруппировались несколько лучших студентов около профессора русской истории, еще молодого человека Костомарова; цель этого кружка была народно-литературная: изучение основательное рядом с русской историей – истории Малороссии, народных обычаев, нравов, преданий, поэзии. Конечно, к этому кружку примыкал вышедший из народа профессор живописи Киевского университета Шевченко, известнейший из поэтов, писавших на малороссийском языке, а также несколько членов Киевской археографической комиссии. У студентов этого кружка имелись нецензурные стихотворения Шевченка, каковы, напр., «Сон», «Кавказ», «Якби ви знали, паничі» и т.д. [...] Полиция, имея уже от поляков полный список запрещенных стихов Шевченка, желала захватить подлинную его рукопись для обвинения его и, чтобы ближе ознакомиться с членами кружка, подслала к ним сыщика-студента, некоего Петрова [...] Ночью в номера казеннокоштных студентов философского факультета Отделения явилась компания, состоящая из жандармского полковника, полицмейстера, чиновника особых поручений, генерал-губернатора и помощника попечителя округа М. Юзефовича, члена археографич. комиссии, сочувственно относившегося к костомаровскому кружку... Отыскали стихи Шевченка у студента 4 курса Посяды, у студента 2 курса Андрусского и что-то подозрительное у студента Тулуба – и посадили всех под арест в аудиторию № 7 [...] Костомаров хотя и был встревожен арестом Посяды и Андрусского, но полагал, что это случилось по какому-нибудь другому поводу, а не за литературные занятия; ...перед вечером готовился к венцу с любимой девушкой... Костомаров был аресто-

ван и увезен в крепость в тот момент, когда надевал перчатки, готовясь ехать в церковь венчаться. Спустя несколько дней Шевченко, Костомаров, Посяда и Андрусский увезены были в Петербург...» [14, с. 85-87].

Цілком слушно, на наш погляд, відмічає сучасний відомий український філософ М. Попович: «Перебільшувати роль «Кирило-Мефодіївського товариства» як нелегальної організації було однаково вигідно як царській таємній поліції, так і тим авторам, для яких уся історія є історією або боротьби класів, або визвольних змагань. Незважаючи на те, що негласний союз було створено зі статутом, текстом на зразок програми, таємним членством, мета цього союзу була радше ідеологічною, ніяких спроб організувати політичний переворот ця спілка за своїм складом і характером не могла ставити. З легкої руки О. Кониського, який без будь-яких підстав заявив, ніби товариство налічувало близько сотні членів, набула поширення думка про надзвичайну розгалуженість і законспірованість товариства, підхоплена пізніше істориками-марксистами» [17, с. 336-338].

Після завершення слідства по Кирило-Мефодіївському товариству граф О. Орлов подав доповідну записку імператору, як слушно відмічає М. Попович, що містила досить точні оцінки слов'янофільського та українського руху з позицій самодержавства [17, с. 339].

У доповідній царю граф О. Орлов вказував: «Цей напрямок, з одного боку, вельми важливий, він може зміцнити самостійність і силу народу, з іншого – породжує джерело внутрішніх коливань, бо як владні племена піклуються про встановлення своєї народності, так рівно піклуються про це племена підвладні: поляки хочуть бути поляками, малороси малоросіянами... Всі вони не змовники, не зловмисники і захоплюються тільки: слов'янофіли модним напрямком наук, а українофіли палкою любов'ю до своєї батьківщини, але уряд повинен вжити певні заходи обережності як щодо слов'янофілів, щоб вигуки їх про приєднання до Росії іноземних слов'ян не викликали невдоволення сусідніх держав, що володіють слов'янами, так і особливо проти українофілів, бо думки останніх про відновлення народності їх батьківщини можуть повести малоросіян, а за ними і інших підвладних Росії до бажання існувати самобутньо» [7, с. 306]. Загальний висновок графа О. Орлова звучав таким чином: «Україно-славянське об'єднання св. Кирилла і Мефодія було не болем як учений бред трьох молодих людей. Учредители его Гулак, Белозерский и Костомаров по самому положению уче-

ных людей в свете, конечно, были не в состоянии ни вовлечь в свое общество военных или народ, ни сделаться скоро причиною восстания. Но вред от них мог произойти медленный и тем более опасный...» [7, с. 68].

А ось, як сам Микола Іванович Костомаров згодом описав цю подію: «В пятницу на Пасхе вечером я ездил в университет и дал экзекутору деньги для освещения церкви на время моего венчания, которое, должно было совершиться в предстоящее воскресенье. Возвратившись оттуда домой и напившись чаю, я отправился в свою спальню, но не успел раздеться, как вошел ко мне помощник попечителя учебного округа Юзефович и сказал: «На вас донос, я пришел вас спасти; если у вас есть что писанного, возбуждающего подозрение, давайте скорее сюда». За свои бумаги в кабинете мне нечего было бояться, но я вспомнил, что в кармане моего наружного пальто была черновая полуизорванная рукопись того сочинения о славянской федерации, которую еще на Святках я сообщил для переписки Гулаку. Я достал эту рукопись и искал огня, чтобы сжечь ее, как вдруг незаметно для меня она очутилась в руках моего мнимого спасителя, который сказал: «*Souuz tranquille*, ничего не бойтесь». Он вышел и вслед за тем вошел снова, а за ним нахлынули ко мне губернатор, попечитель, жандармский полковник и полицеймейстер. Они потребовали ключей, открыли мой письменный стол в кабинете, и попечитель, увидя в нем огромный ворох бумаг, воскликнул: «*Mon Dieu! il faut dix ans pour déchiffrer ces brouillons*» («Мій боже! Знадобиться десять років, щоб розшифрувати всі ці карлючки» (фр.)). Потом забрали мои бумаги и, завязавши их в потребованные простыни, опечатали кабинет, вышли из моей квартиры и велели мне ехать вместе с ними. Я едва успел подойти к матери, поцеловать ее оледеневшую от страха руку и сказать «Прощайте». Я сел в дрожки вместе с полицеймейстером Галяткиным. Меня привезли на квартиру губернатора и сказали: «Вы знаете Гулака?» Знаю, отвечал я. «Он сделал на вас донос, явился в III Отделение Собственной Его Величества Канцелярии и представил рукопись, в которой излагалось о будущем соединении славян». Я не знаю этой рукописи, сказал я. Но черновая рукопись, взятая у меня помощником попечителя, предстала предо мною в обличение моих слов: улика была налицо. Меня отправили в Подольскую часть и посадили в отвратительной, грязной комнате, поместивши меня с двумя полицейскими солдатами. Через день, в воскресенье утром, полицеймейстер Галяткин вошел ко мне и, злобно

потирая руки, сказал: «Каково тут вам, г. профессор, не совсем удобно? Оно было бы приятнее дома с молодой женой». Частный пристав Подольской части обращался со мною добродушнее и принимал во мне сердечное участие. Вечером в воскресенье меня повезли в закрытом экипаже на мою квартиру, где я простился с матерью и невестою. Сцена была раздирающая: мне неожиданно приходилось ехать в неведомый путь и на неведомую судьбу в то самое время, когда, по моему ожиданию, должно было происходить в церкви мое венчание. Затем я воротился в часть: немедленно меня посадили на перекладную и повезли в Петербург» [12, с. 481].

А. Костомарова (Крагельська) у своїх спогадах відмічає важливий факт, що Микола Іванович «не считал своих «затей» не только преступными, но и секретными, почему и носился со своей мечтой о Кирилло-Мефодиевском обществе единения славян: он говорил о нем при губернаторе Фундуклее, при попечителе и помощнике попечителя учебного округа, при товарищах и при студентах» [1, с. 64].

Такі свідчення А. Костомарової (Крагельської) підтверджуються і думками самого М. Костомарова, оскільки в організаційному відношенні товариство не мало чіткої структури, а кількість членів якого, за різними, інколи суперечливими, свідченнями й інтерпретаціями, була дуже різною. М. Костомаров, незадовго до своєї смерті відмічав, що «тайного общества со всеми его атрибутами: выборами, председателем, секретарями, членскими взносами, отчетами – не существовало» [10, с. 61]. Разом з тим, у період досудового слідства, М. Костомаров не міг збагнути причину звинувачень, що стосувалися існування Кирило-Мефодіївського товариства. Так, під час допитів М. Костомаров відповідав: «...не считаю его [мається на увазі Кирило-Мефодіївське товариство. – І.К.] существовавшим когда-либо иначе как только в предположении, которое не сбылось и ему не сбыться; ...это общество только обговорено, но до реальных действий ему... еще далеко» [10, с. 70]. Пізніше, розуміючи чого вимагають від кирило-мефодіївців, Микола Іванович написав у своїх нових свідченнях, що хоча йому здавалося «что нельзя назвать обществом беседу трех человек, но если нужно назвать его таким образом ради того, что оно было как бы в зародыше, то я назову его таким образом. Я изменил свое прежнее показание, тем более что оно было написано под влиянием сильного нравственного потрясения и, как находили мои судьи, имело в себе невольное противоречие.

Затем мне делали вопросы относительно колец с именем Кирилла и Мефодия, найденных у меня, Гулака и Белозерского. Я объяснил, что это не имело никакого отношения к предполагаемому обществу и кольца надеты были только в знак памяти просветителей славянства» [10, с. 71].

Якою ж була участь київського цивільного губернатора І. Фундуклея, який ще нещодавно, користувався «його безмежною симпатією, викликаною не лише його талантом та знаннями з історії». І ось тут є певні суперечності в оцінках дій імперського чиновника сучасниками подій та істориками. За свідченням А. Костомарової (Крагельської) (нареченої, а з 1875 р. дружини Миколи Івановича), Фундуклей разом з пані Залеською (директорка жіночого пансіону в якому викладав історію М. Костомаров) намагався попередити вченого про очікуваний обшук, але не зміг цього зробити [20, с. 507]. Так, І. Фундуклей відправив до М. Костомарова «чиновника с просьбой пожаловать к нему «по важному делу» [1, с. 64], але «Николай Иванович объяснил себе желанием губернатора напомнить о необходимости окончить труд «Пойду после свадьбы» – решил Николай Иванович, не предчувствуя и не предугадывая истинной причины приглашения губернатора» [1, с. 65] – пізніше згадувала А. Костомарова (Крагельська) посилаючись на слова самого Миколи Івановича.

О. Кониський, проаналізувавши розвиток подій у справі «Україно-слов'янського товариства», робить дещо суперечливий висновок, що «від часу доносу до часу ревізії і у Юзефовича, і у Фундуклія був цілий місяць; коли б дійсно хто з них щиро бажав остерегти Костомарова, так часу не бракувало. Очевидно, що і той, і сей не гадали про застереження; а щодо Юзефовича, так зараз буде знати, що не в його інтересі було остерегати свого приятеля; а навпаки, він попильновав оплутати Костомарова, зрадити його, видати і пагубою його вислужитись перед урядом». О. Кониський у своїй «Хроніці» зазначає: «Після допиту Фундуклій стояв за те, щоб закинути Костомарова в фортецю, доки повезуть його в Петербург; але комендант на те не згодився. Тоді професора університету повели серед ночі під вартою на Подол і тут закинули в «кутузку», темну, сиру і незвичайно брудну хату, де сидять, звичайно, в арешті п'яниці та злодії [11, с. 223]. Проте сучасні дослідники зауважують, що О. Кониський володіючи неповною інформацією, щодо донесення студента Петрова, не врахував того, що І. Фундуклей вперше дізнається про існування Кирило-Мефодіївського

братства й арешт його членів – 28 березня 1847 р., і відразу намагався повідомити М. Костомарова.

І хоча у деякій сучасній науково-популярній літературі й побутує думка, що арешт членів Кирило-Мефодіївського товариства – це «чорна пляма» на репутації київського цивільного губернатора [2; 19, с. 446]. Проте варто зауважити, що І. Фундуклей попри своє шанобливе ставлення до особи молодого науковця, будучи вищою посадовою особою у краї виконував розпорядження вищих інстанцій. Цивільний губернатор І. Фундуклей мав виконати розпорядження київського військового, подільського та волинського генерал-губернатора Д. Бібікова від 22 березня 1847 р. про обшук, арешт і допит учасників Кирило-Мефодіївського товариства. Серед них: М. Костомарова, Т. Шевченка й ін. [22, с. 96].

З огляду на це, варто, напевно, справедливо погодитися з думкою самого М. Костомарова, який вважав І. Фундуклея порядною людиною та серйозним дослідником-краєзнавцем [9, с. 18].

Після арешту кирило-мефодіївців київський цивільний губернатор І. Фундуклей є виконавцем розпоряджень і постанов вищої імперської влади в Україні щодо вилучення та заборони видання праць кирило-мефодіївців у тому числі і М. Костомарова. 7 липня 1847 р. І. Фундуклеєм було дано розпорядження земським справам і городничим про вилучення «Кобзаря» Т.Г. Шевченка та творів інших учасників Кирило-Мефодіївського товариства: «Государь император высочайше повелеть соизволил: напечатанные сочинения: Шевченки – «Кобзарь», Кулиша – «Повесть об украинском народе», «Украина» и «Михайло Чарнышенко», Костомарова – «Украинские баллады» и «Ветка» – запретить и изъять из продажи... При сем присовокупляю, что г.м[инистром] н[ародного] пр[освещения] предписано по цензурному ведомству не дозволять впредь перепечатывать означенные сочинения новым изданием» [22, с. 150].

Разом з тим, Аліна Крагельська, яка одружилася з М. Костомаровим лише у 1875 р., назвала цивільного губернатора у своїх спогадах «добрейшим человеком» [1, с. 49], який враховуючи рівень розголосу й уваги з боку найвищих імперських сановників до справи «Україно-слов'янського товариства» все ж таки видав у квітні 1847 р. «вдове капитана Татьяне Костомаровой и жене коллежского асессора Анели Мазуровой с дочерью Алиной Крагельскою» паспорт на 6 місяців для проїзду у Петербург, де

перебував під слідством М. Костомаров [20, с. 507].

Таким чином, в історії взаємин українського історика, етнографа, письменника М. Костомарова та київського цивільного губернатора І. Фундуклея варто виокремити такі етапи взаємин: перший – особистісно-професійний упродовж 1846-1847 рр., пов'язаний з культурно-освітньою та громадською діяльністю М. Костомарова у Києві; другий – чиновницько-бюрократичний (офіційний), після арешту М. Костомарова у справі «Україно-слов'янського товариства», коли І. Фундуклей, як очільник краю, забезпечував виконання розпоряджень щодо М. Костомарова. При цьому варто зазначити, що дії останнього не можуть засуджуватись чи критикуватись, зважаючи на ідеологічну та політичну кон'юнктуру. Київський цивільний губернатор І. Фундуклей діяв у рамках закону та повноважень і відповідальності, яку на нього було покладено, як державного службовця. Це розумів і сам М.І. Костомаров, говорячи про І. Фундуклея, як «порядну людину».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Автобіографія Н.І. Костомарова / под ред. [и с предисл.] В. Котельникова. Москва: Задруга, 1922. 440 с.
2. Анисимов А. Иван Иванович Фундуклей. URL: <http://gorodkiev.info/ivan-ivanovich-fundukley/>.
3. Вашкевич Г. Из воспоминаний о Николае Ивановиче Костомарове // Киевская старина. 1895. № 4. С. 34-62.
4. Ге М. Киевская первая гимназия в сороковых годах // Сборник в пользу недостаточных студентов университета Св. Владимира. СПб., 1895. С. 52-65.
5. Гончар О., Зоць Т. Штрихи до біографії Миколи Костомарова та його родини // Український історичний журнал. 2013. № 6. С. 186-193.
6. Киевский листок. 1880. 10 сентября.
7. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. Київ: Наукова думка. 1990. Т. 1. 544 с.
8. Кирило-Мефодіївське товариство. У трьох томах /

Упорядники І. Глизь, М. Бутич, О. Франко. Київ: Наукова думка, 1990.

9. Ковалинский В. Меценаты Киева. Киев: Кий, 1998. 523 с.
10. Коляда И. Николай Костомаров / И. Коляда, М. Главацкий, А. Кириенко. Харьков: Фолио, 2016. 121 с.
11. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. Київ: Дніпро, 1991. 702 с.
12. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. В. Замлинский; Примеч. И. Бутич. Київ: Либідь, 1990. 735 с.
13. Лесков Н. Умершее сословие (Из юношеских воспоминаний) URL: http://dugward.ru/library/leskov/leskov_umershee_soslonie.html
14. Оповідання А.А. Солтановського про київське життя 1840-х рр., опущені з цензурних мотивів при виданні 1890-х рр. // Україна. 1924. № 3. С. 85-87.
15. Пінчук Ю. Вибрані студії з костомаровознавства. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2012. 608 с.
16. Пінчук Ю. Мемуари про Миколу Костомарова графині Катерини Юнге, Надії Білозерської, Аліни Костомарової: Історіографічні нариси з додатком спогадів Олександри Куліш, Віри Мордовцевої та статті Ольги Багалій. Київ: Вища школа, 2005. 142 с.
17. Попович М. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 1998. 728 с.
18. Сборника дипломных гербов российского дворянства, внесенных в общий гербовник. СПб., 1895. Часть 15.
19. Скляренко В. Пятьдесят знаменитых чудаков / В. Скляренко, С. Евминова, Т. Иовлева, В. Мирошникова. Харьков: Фолио, 2007. 510 с.
20. Смолій В. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід. / В. Смолій, Ю. Пінчук, О. Ясь; Вступ, ст. і заг. ред. В. Смолія. Київ: Вища шк., 2005. 543 с.
21. Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. Бородіна і М. Павлюка; передм. В. Шубравського. Київ: Дніпро, 1982. 547 с.
22. Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії. 1814-1861 / За ред. Є. Кирилюка. Київ: Вища освіта, 1982. 432 с.
23. Федорова Л. Фундуклей Иван Иванович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2013. Т. 10: Т-Я. С. 340.
24. Федорова Л. З історії музеїв Києва XIX – початку XX ст. // Краєзнавство. 2011. № 1. С. 115-128.
25. Яновський К. Воспоминания о Н.И. Костомарове // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Ф. XXII. Спр. 441. 4 арк.

Коляда Ігор Український історик та імперський сановник: до історії взаємин М. Костомарова та київського цивільного губернатора І. Фундуклея

У статті, в контексті просопографічного дослідження, здійснено спробу проаналізувати й охарактеризувати історію взаємин між молодим вченим-істориком і київським цивільним губернатором І. Фундуклеєм, виокремити періоди в історії цих взаємин, проаналізувати суспільно-політичні й особистісні чинники, що визначали їх характер; розкрити оцінки особистості І. Фундуклея М. Костомаровим та оцінки молодого вченого імперським чиновником, з'ясувати роль І. Фундуклея у справі кирило-мефодіївців, уникнувши ідеологічної та політичної кон'юнктури.

Ключові слова: просопографія, цивільний київський губернатор, громадсько-політична діяльність, Кирило-Мефодіївське братство, суспільно-політичні та особистісні чинники, імперська влада, український рух

Коляда Игорь Украинский историк и имперский сановник: к истории взаимоотношений Н. Костомарова и киевского гражданского губернатора И. Фундуклея

В статье, в контексте просопографического исследования, осуществлена попытка проанализировать и охарактеризовать историю взаимоотношений между молодым ученым-историком и киевским гражданским губернатором И. Фундуклеем, выделить периоды в истории этих отношений, проанализировать общественно-политические и личностные факторы, определявшие их характер; раскрыть оценки личности И. Фундуклея Н. Костомаровым и оценки молодого ученого имперским чиновником, выяснить роль И. Фундуклея по делу кирило-мефодиевцев, избежав идеологической и политической конъюнктуры.

Ключевые слова: просопография, гражданский киевский губернатор, общественно-политическая деятельность, Кирило-Мефодиевское братство, общественно-политические и личностные факторы, имперская власть, украинское движение

Koliada Ihor *Ukrainian historian and imperial dignitary: to the history of the relationship between M. Kostomarov and Kyiv civil governor I. Funduklei*

In the article in the context of prosopographical study was accomplished the attempt to analyze and describe the history of relations between the young scholar-historian and the Kiev civil governor I. Funduklei, to highlight the periods in the history of these relationships, to perform social, political and personal factors, which determined their character, reveal personality assessment I. Funduklei M. Kostomarov and evaluation of the young scientist Imperial official, to clarify the role of I. Funduklei in the case of Kyryl and Mefodiy fraternity, avoiding ideological and political conjuncture.

Keywords: *prosopography, Kyiv civil governor, social and political activity, Kyryl and Mefodiy fraternity, social and political and personal factors, imperial power, Ukrainian movement*

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Тробські Мацей, доктор габілітований, професор

Надійшла до редакції 16.11.2017 р.